

ŞAİR MAHTUMKULU VE ŞİİRLERİ HAKKINDAKİ TÜRKMEN EFSANELERİ TURKEMENIAN LEGENDS ABOUT POET MAHTUMKULU AND HIS POEMS

Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN*

Öz

Türkmenler arasında şairlerin ve bahşılardan hayatını ve edebi şahsiyetini konu alan efsanelerin sayısı bir hayli çoktur. Bu efsanelerde verilen bilgilere göre, onların han-beylere, zenginlere, mollalara (hocalara) atfedilen keskin etkisine, devrinin sosyal şekline, şairlerin kendi aralarındaki ilişkilere, bazı sırlı mısraların ve şiirlerin tarihine şahit olmaktayız. Bahşılardan hakkındaki efsanelerin pek çoğunda adaletsiz devrin facialı vakaları, temiz sevginin yıpratılması hakkındaki tarihi hadiseler anlatılmaktadır.

Efsanelerin farklılıkları zaman zaman onların işlevleriyle de bağlantılı olabilmektedir. Buna göre doğrudan şiir sanatı ile bağlantılı şairler-bahşılardan ve tarihi şahıslardan bazılarının zekiliğini, dile hâkimliğini anlatan efsanelerin esas amacı şiirin, söz yaratıcılığının ve şarkının yaratılışını ispat etmeye yöneliktir. İşlevle edebi özelliğinin uyumluluğu, efsanelerde kullanılan şiirlerin yaratılış tarihine, onun içeriğinin gerçekliğine olan inancı arttırmıştır. Mahtumkulu hakkındaki efsanelerin çoğunda da şiirlerin yaratılışını, inandırıcı vakalar ile ispat edilmiştir. Bunu, onlarda kullanılan şiirlerin içeriği de tasdik etmektedir. Efsane içeriğinin şiirin yaratılış tarihiyle aynı olması sadece şiirin değil, efsanelerin anlatılışının da etkili ve inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şairlerin hayatını ve yaratıcılığını araştırmakta, ona objektif değer vermekte halkın arasında anlatılan efsanelerin büyük önemi vardır.

Mahtumkulu, İran Türkmenlerinin yaşadığı Türkmensehra'nın Hacı Govşan denilen köyünde dünyaya gelir. Babası Devletmemmet Azadî, annesi Arazbagt'dır. Şair, Göklenlerin Gerkez tayfasından olup Etrek Nehri'nin boylarında yetiştiğini çeşitli dizelerinde dile getirmiştir. Mahtumkulu'nun yaratıcılığının gücü ve şöhreti, zamanındaki eşitsizliği, adaletsizliği, halkın zor durumunu, gelenek ve göreneğini yansıtmaktadır. Şair 18. asırda İran'da, Turan'da, Yakın Doğu'da feodalizmin iktisadi, siyasi açıdan zayıflamaya başladığı devirde, ayrı ayrı feodaller arasında hâkimiyet uğrunda kanlı çatışmaların yükseldiği zamanda yaşayıp halkın hayatı ile sıkı sıkıya bağlı eserler yaratmıştır. Her zaman birlik-beraberliği aşılama çalışmış olan şair hakkında da halk arasında çeşitli efsaneler yaratılmıştır.

Biz de bu çalışmamızda Türkmenler arasında önemli bir yere sahip olan Mahtumkulu ve onun şiirleri hakkında yaratılmış efsanelerden bahsedip, bu efsanelerin motifleri ve işlevleri üzerinde durduk. Kimi şiirlerinin ve mısralarının ortaya çıkış efsaneleri ile bu şiirlerin ve mısraların hangi duygularla kaleme alındığını göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Efsane, İşlev, Mahtumkulu, Motif, Türkmen.

Abstract

There are notably counts of legends among Turkmenians which are about poets' and minstrels' lifestyles and literary personalities. According to the data given in these legends, we witness their strong impact attributed to khan-bey, the wealthy, and mullahs (hodjas), the social structure of the era, the relationship among the poets, and the history of some mysterious verses and poems. In many of the legends about minstrels, historic incidents about the tragic cases of the era and suffering pure love are told.

Variations of the legends might associate with their functions from time to time. So, the essential objective of the legends, which tell some of the poets- minstrels, who are directly linked to poetry, and the historic people's intelligence and their mastery of a language, is to prove the creation of poem, lyrics creativity, and song. The harmony of function and literary characteristic promote the faith to the creation history of the poems which are used in the legends and their context's reality. In many of the legends about Mahtumkulu, the creation of the poems is proved by the persuasive cases. This is also confirmed by the context of the poems in the legends. The context of legend corresponding with the creation history of poem provides the effectiveness and persuasiveness of not only the poem but also the legends. There is a significant importance of the legends told among people in researching the life of the poets and their creativity and giving objective importance to it.

Mahtumkulu was born in Hacı Govşan village of Turkmensehra where Iranian Turkmenians live. His father is DevletmemmetAzadî and his mother is Arazbagt. The poet mentions about his belonging to Gerkez crew of Göklen and he is brought up around the River Etrek in his various verses. The power and reputation of Mahtumkulu's creativity are reasoned for his representation of the era's inequality and injustice, difficult situation of the people and their customs. The poet created works adhered strictly to the people's life in eighteenth century, in the era when the feudality started to decay in terms of economics and politics in Iran, in Turan, and in the Near East and bloody wars rose among various feudalists for predominance while he lived. Various legends about the poet, who always tried to inspire unity and solidarity, are created among people.

In our work, we mentioned about Mahtumkulu, who has a significant place among Turkmenians, and the created legends about his poems, dwelled on the motives and functions of these legends. We tried to indicate the occurrence legends of his various poems and verses and these poems and verses' written up with which emotions.

Keywords: Legend, Function, Mahtumkulu, Motive, Turkmenian.

1. Giriş

Halk yaratıcılığını, her bir halkın asırların devamında yarattığı edebi mirasını öğrenmenin, araştırmanın önemi çok büyüktür. A. M. Gorki'nin fikrine göre halk yaratıcılığını iyi öğrenmeden halkın

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serol@bartin.edu.tr

gerçek tarihini derinden öğrenmek mümkün değildir. “Söz sanatının başı folklordur. Kendi folklorunuzu toplayın. Ondan öğrenin.” diye A. M. Gorki altını çizerek belirtmiştir. “Folklor geçmişin sesi olmakla beraber şimdiki devrin de güçlü bir sesidir” diyen Rus âlimi Profesör Y. M. Sokolov halk yaratıcılığı için çok yerinde bir tanım yapmıştır. Her bir halkın geçmiş edebi mirasını öğrenmesinin büyük toplumsal önemi vardır. Halk yaratıcılığını öğrenmek günümüzün gelişmesi ve medeniyette kazandığımız konularımızı daha derin anlamamız, inanmamız için de önemlidir (Berkeliyev, 1980, 5-12).

Halk yaratıcılığının en önemli ürünlerinden birisi de efsanelerdir. Efsaneler ait olduğu toplumun tarihi, inançları, gelenekleri, kültürü, dünyayı algılayış şekilleri hakkında önemli bilgiler barındırır. Dolayısıyla bir toplumu, bir milleti anlamak, geçmiş devirlerde yaşadığı sıkıntı ve sevinçler hakkında malumat sahibi olmak için o milletin yarattığı efsanelere de bakmak gerekir. Efsaneler bize yer-yurt oluşumları, çeşitli ceza ve mükâfatlar, bazı bitki ve hayvanların oluşumu-dönüşümü, çeşitli atasözlerinin ortaya çıkış sebebi ve daha pek çok konuda bilgiler verdiği gibi tarihi-dini şahıslar, şair ve bahşılar; kısaca dönemin önemli şahısları hakkında da bilgi verirler.

Türkmen araştırmacı Baymıradov’a göre rivayetler, folklor nesrinde halkın tarihi ile doğrudan bağlantılı olup, onu belli derecede bozmadan beyan eden bir tür olarak görülmektedir. Yani rivayetler efsaneye göre gerçeğe daha yakın, hatta bazen gerçekle birebir örtüşen yaratmalardır. Buna göre rivayetleri halkın tarihinden ayrı olarak araştırmak mümkün değildir. Bu türün tarihini araştırdığımızda insanoğlunun yaşamının çeşitli dönemlerine ait farklılıkları görebiliriz. Tarihi değişiklikler, halkın hayatında ortaya çıkan medeni, ruhi, siyasi gelişmeler rivayetlerin gelişmesinde iz bırakmıştır. Bu açıdan insan aklının zayıf zamanındaki tabiata, yaşama olan bakış açılarını, varlıkların, hadiselerin ortaya çıkışı hakkındaki ilk hipotezlerini, bizim devrimize kadar getiren rivayetler ve efsanelerdir. Zamanın geçmesiyle tarihi, gerçek unsurlardan uzaklaşan bu yaratmalar, esasında o devrin şartlarıyla bakarsak gerçeklerdir. Gök cisimleri hakkındaki düşünceler, tabiatın, ins-cinsin ortaya çıkışı hakkındaki fikir yürütmeler, halkın dünyaya akıl erdirememesinin ilk ürünleridir. Bu da, rivayetlerin ilk kerpicini koyan tarihi devridir (Bamıradov, 1992, 96-97).

Nazar Şükürov da, “Ezrayil bilen Garip-Ertekiler, Rovayatlar, Yomaklar (Azrail ile Garip)” (Şükürov 1967) adlı eserinde efsane ve rivayeti iki ayrı tür olarak kabul etmiş ve “Türkmen halkı onlarca ilginç efsaneler ve rivayetler yaratmıştır. Rivayetler masallardan farklı olup onlarda çoğunlukla tarihi şahıslar, eski binalar ve benzer şeyler anlatılıyor. Tabii ki burada da halk fantezisinin geniş yer aldığını inkâr edemeyiz. Rivayetlerde Türkmen tirelerinin ortaya çıkışı, Türkmenistan bölgesinde bizim bugünlerimize kadar muhafaza edilen eski miraslar hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Buna “Sultan Sancar ve Dürebe Hanım” rivayeti örnek verilebilir” demiştir (Şükürov, 1967, 6-7).

Dilin yardımıyla nesilden nesile aktarılan anlatılara rivayet denir. Rivayetler kendi içeriklerine göre çeşit çeşit olurlar. Onlar eski binalar, eski şehirler, yer-yurt isimleri, tarihi şahıslar, kahramanlar, şairler ve bahşılar hakkındaki kıymetli bilgileri verirler. Rivayetler terbiye etme işlevi açısından önemlidirler. Tarihi şahısların yaptığı hizmetlerin büyüklüğü nedeniyle onlar masallardaki kahramanlar, pehlivanlar gibi şekillendirilir. Bu ise rivayeti halk yaratıcılığının diğer türlerinden ayıran bir özelliktir. Sonunda belli bir vaka, hadise yattığı için rivayetler hakikate daha yakın dururlar (Yazımov-Balakayev vd., 2008, 34-35).

Türkmen araştırmacıların ifadelerinden yola çıkarak araştırmacıların efsane ve rivayeti iki ayrı tür olarak kabul ettiklerini, efsanelerin hayali-fantastik unsurlara daha yakın dururken, rivayetlerin hakikati, tarihî gerçekleri yansıttığı düşüncesinde olduklarını söyleyebiliriz. Ancak rivayetler de tarihî gerçekleri yansıtırırken hayali unsurlardan tamamen sıyrılmış değildir. Tarihi olaylar üzerine kurulan ancak kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılırken olağanüstü unsurlar eklenen nesir anlatımlardır. Efsaneler ise, tarihin bilinmeyen dönemlerinde insanların tabiatı ve dünyayı anlamaya yönelik çabaları sonucunda yaratılmış nesir anlatımlardır. Bu yönüyle efsaneler mite daha yakın dururlar. Bütün bunlar bize göstermektedir ki Türkmen araştırmacılar, efsane türünün tanımlanması ve diğer türlerle farklılıkları hususunda problem yaşamaktadırlar. Bu yüzden de efsane ve rivayet kavramları iç içe ve bir arada kullanılmaktadır.

Batı’da, Türkiye’de ve Türkmenistan’da yapılmış olan efsane tanımlarından yola çıkarak; yaratım, aktarım, yapı, muhteva ve işlev özellikleri dikkate alındığında efsane şu şekilde tanımlanabilir: Efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, sabit biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile herhangi bir yerde ve zamanda, herhangi bir kişi tarafından anlatılabilen; konularını olağan ya da olağanüstü varlık ve olaylardan alan; eğitmek, ders vermek, açıklama getirmek gibi işlevler üstlenen; mitolojik, tarihî, dinî ve sosyal hayata dair unsurlar içeren; dinleyici tarafından gerçek ve kutsal olduğuna inanılan; sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatı türüdür.

Halk inançları ve halk dininin yansıtıldığı türlerin başında gelen efsaneler, geçmişten günümüze kültür aktarımını sağlayan, kuşaklar arası bağlantı kuran, kültürel yapının anlaşılmasına katkıda bulunan edebî yaratımlardır. Efsane türü, halkbilimi bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığından beri halkbilimcilerin masaldan sonra en çok dikkatlerini çeken türlerden birisi olmuştur. Dünyada ve Türkiye’de pek çok araştırmacı efsanenin yapısı, muhtevası, işlevi ve diğer sözlü kültür ürünleriyle ilişkisi üzerinde durmuştur (Çobanoğlu, 2003, 12).

Türkmenler arasında şairlerin ve bahşılardan hayatını ve edebî şahsiyetini konu alan efsanelerin sayısı bir hayli çoktur. Bu efsanelerde verilen bilgilere göre, onların han-beylere, zenginlere, mollalara (hocalara) atfedilen keskin etkisine, devrinin sosyal şekline, şairlerin kendi aralarındaki ilişkilere, bazı sırlı mısraların ve şiirlerin tarihine şahit olmaktayız. Bahşılar hakkındaki efsanelerin pek çoğunda adaletsiz devrin facialı vakaları, temiz sevginin yıpratılması hakkındaki tarihi hadiseler anlatılmaktadır.

Efsanelerin farklılıkları zaman zaman onların işlevleriyle de bağlantılı olabilmektedir. Buna göre doğrudan şiir sanatı ile bağlantılı şairler-bahşılar ve tarihi şahısların bazılarının zekiliğini, dile hâkimliliğini anlatan efsanelerin esas amacı şiirin, söz yaratıcılığının ve şarkının yaratılışını ispat etmeye yöneliktir. İşlevle edebî özelliğin uyumluluğu, efsanelerde kullanılan şiirlerin yaratılış tarihine, onun içeriğinin gerçekliğine olan inancı arttırmıştır. Mahtumkulu hakkındaki Türkmen efsanelerinin çoğunda da şiirlerin yaratılışı, inandırıcı vakalar ile ispat edilmiştir. Bunu, onlarda kullanılan şiirlerin içeriği de tasdik etmektedir. Efsane içeriğinin şiirin yaratılış tarihiyle aynı olması sadece şiirin değil, efsanelerin anlatılışının da etkili ve inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şairlerin hayatını ve yaratıcılığını araştırmakta, ona objektif değer vermekte halkın arasında anlatılan efsanelerin büyük önemi vardır.

2. Mahtumkulu (1733-1790/1798)

Mahtumkulu, İran Türkmenlerinin yaşadığı Türkmensehra’nın Hacı Govşan denilen köyünde dünyaya gelir. Babası Devletmemmet Azadî, annesi Arazbağ’dır. Mahtumkulu onların üçüncü çocuğudur. Şair, Göklenlerin Gerkez tayfasından olup Etrek Nehri’nin boylarında yetiştiğini şu şekilde belirtmiştir.

Bilmeyip soranlara söyleyin bu fakir ismimiz

Aslı Gerkez, yurdu Etrek, ismi Mahtumkulu’dur.

Mahtumkulu ilk ilmini kendi babası Devletmemmet Azadî’den alır. Bunun hakkında bilgileri şairin kendisi şiirlerinde belirtmiştir. Mahtumkulu Lebap eyaletinde Kızılayak Köyü’ndeki İdris Baba adındaki medresede okumuştur. Sonra Buhara’daki Gögeldaş adındaki medreseye devam eder. Gögeldaş’ta birkaç yıl geçirdikten sonra o zamanın en şöhretli medreselerinden olan Hive’deki Şirgazi medresesine gider (Köseyev, 1959, 11).

Mahtumkulu Hive’den döndükten sonra mektepte çocuk eğitmekle, özellikle de gümüş ustacılığıyla meşgul olmuştur. Yaratıcılık işi ise şairin gençliğinde başlayıp ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. O gençliğinde Doğu, özellikle de Yakın Doğu halklarının edebiyatı ve sanatıyla tanışıp kendi devrinin ilimli, medeniyetli, aydın fikirli insanlarından birisi olarak yetişmiştir. Mahtumkulu Arap, Fars ve Çağatay dillerini iyi bilmektedir. Dünyevi ilimlerin yanı sıra İslam dininin usullerini, talimatlarını da öğrenmiştir. Büyük âlim Türkmen halkının hayatını, gelenek ve göreneğini öğrenmeye önem vermiştir.

Mahtumkulu yetişkin zamanlarında kendi köyünden Menli (Benli) adlı bir kızı sevmiş, onun için şiirler yazmıştır. Ancak Mahtumkulu ile Menli birbirlerine kavuşamamışlardır.

Şairin Orta Asya ve Yakın Doğu’nun çeşitli devletlerine seyahat ettiği söylenir. O Buhara’ya, Hive’ye, İran’a, Afganistan’a, Hindistan’a, Azerbaycan’a ve başka birkaç yurda daha gitmiştir.

Mahtumkulu’nun yaratıcılığının gücü ve şöhreti, zamanındaki eşitsizliği, adaletsizliği, halkın zor durumunu, gelenek ve göreneğini yansıtmasındandır. Şair 18. asırda İran’da, Turan’da, Yakın Doğu’da feodalizmin iktisadi, siyasi açıdan zayıflamaya başladığı devirde, ayrı ayrı feodaller arasında hâkimiyet uğrunda kanlı çatışmaların yükseldiği zamanda yaşayıp halkın hayatı ile sıkı sıkıya bağlı eserler yaratmıştır (Köseyev 1959: 3). Her zaman birlik-beraberliği aşlamaya çalışmış olan şair, 18. asrın ikinci yarısında çeşitli tire-tayfaları bir olmaya çağırıp:

Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili

Bir devlete kulluk etsek beşimiz, dediği satırları yazmıştır (Kılıç, 1997, 208-213).

Mahtumkulu hakkında da halk arasında çeşitli efsaneler yaratılmıştır. 1939 yılından başlanarak, çeşitli araştırmacılar tarafından yüzlerce efsane toplanmıştır (Köseyev, 1959, 7).

3. Şair Mahtumkulu Hakkında Yaratılmış Bazı Efsaneler

3.1. Kıymeti Bilinmeyecek

Mahtumkulu doğmadan önce babası bir rüya görmüş. Rüyasında Devletmemmet'in (kendisinin) kapısının önünde bir ağaç yeşermekteymiş. Onun yetmiş dalı varmış. O zaman Devletmemmet şaşırarak "ben bu ağacı diktiğimi hiç hatırlamıyorum, yetmiş dalının her birinden bir meyve sarkıyor, her meyveden de ayrı ayrı koku geliyor" diye düşünmüş.

O rüyasını kendisi tabir edemeyip hocasının yanına gidip anlatmış.

Hocası: "Senin bir oğlun olacak, onun yetmiş sanatı olacak, ama onun kendi devrinde kıymeti bilinmeyecek" demiş (Baymıradov, 1983, 26).

Efsane metninde Mahtumkulu'nun büyük bir üstat olduğu fakat kendi devrinde kıymetinin bilinmediği anlatılmaktadır. Bu bilginin kendisi daha doğmadan bir âlim tarafından verilmiş olması efsaneye hem kutsiyet hem de inandırıcılık kazandırmaktadır. Açıklama yapmak işlevini üstlenen efsanede Stith Thompson'ın Motif Index Kataloguna göre Harikulade Hünerler (F960), Realist Rüya (F1063), Akıllı Adamlar (J1110), Geleceği Önceden Takdir Edilen Kahraman (M361), Bilgin Kişi (P485), Formilistik Sayı: 7 ve katları (Z71.5.0.1) motifleri kullanılmıştır.

3.2. Mahtumkulu-Halkın Kulu

Mahtumkulu'nun babası Devletmemmet Âzâdi, Türkmenlerin Mahdum aşiretinden Selim Mahtum isimli bir adam ile ahretlik kardeş olmuş. O, ara sıra Devletmemmet'in evine gelip birkaç gün misafir kalmış.

Mahtumkulu dünyaya geldiğinde, Selim Mahtum, Devletmemmet'in evinde misafirmiş. Devletmemmet yeni doğmuş bebeği Selim Mahtum'un kucağına verip:

-Bu çocuk senin kulun olsun! demiş.

O zaman Selim Mahtum:

-Bırak bu çocuk halkın kulu olsun! demiş.

Ondan sonra, o çocuğun adı yavaş yavaş Mahtumkulu olmuş. Mahtumkulu bir şiirinde, babası Devletmemmet Âzâdi'nin Selim Mahtum adlı bir manevî kardeşinin olduğunu hatırlatır. Şiirin en son dördlüğü şöyle bitmektedir:

Pırağı der, görsen genç zamanımı,

Yolunda gölge var kara bahtımın,

Babamın kardeşi Selim Mahtum'un,

Bıraksalar giderim yanında (Baymıradov, 1983, 29).

Mahtumkulu adlı şairin adının nereden geldiğinin anlatıldığı bu efsanede işlev açıklama yapmaktır. Motiflerine baktığımızda ise; Tesadüfler (N400), Baba ve Oğlu (P233), Çocuklara Ad Verme (T596) motiflerinin kullanıldığını görmekteyiz. Efsanede kullanılan nazım kısımlar ile de efsaneye gerçeklik kazandırıldığı dikkati çekmektedir.

3.3. Sen Babandan Geçmişsin

Devletmemmet yaz günleri Töreyt düzlüğünde harman dövmekteymiş. O zamanlar Mahtumkulu henüz oğlak-kuzu güden bir oğlanmış. O, çobanlık yaptığı yerlerde koşuklarını koşup, onları şarkı, "aydım" olarak söylemiş. Bazı zamanlar yazdığı şiirleri çobanlara okur, onların tavsiyelerine, görüşlerine kulak verirmiş.

Bir gün Mahtumkulu ile birlikte çobanlık eden şımarık arkadaşlarından biri obaya gitmiş. O, Garrımolla'nın yanına varıp:

"Mahtumkulu'na bir şeyler söyleyin, ayıplayın. O çobanlık yaptığı yerde olur olmaz varsağı söyleyip, herkese gülünç oluyor" diye Mahtumkulu'nu kötülemiş.

Ondan sonra Devletmemmet, oğlunun ne söylediğini bilmek istemiş.

Bir gün küçük Mahtumkulu, kuzuları ağıla koyup babasının yanına yardıma gitmiş. Harman yerinde babası yokmuş. Mahtumkulu, tek başına çalışırken mırıldanmaya başlamış. O sırada çay içip evden çıkan Devletmemmet oğlunun sesini işitip durmuş. Çobanın kinayeli sözünden öfkelenen adam, şair oğlunun şiir okuyuşuna kulak vermiş. Mahtumkulu'nun şiirleri, Devletmemmet'in hoşuna gitmiş. Oğlunun gönlü hoş olmuş. Sonra Mahtumkulu'nun yanına gelip:

"Oğlum, sen şair olmuşsun diye duyduk (oğlum senin şair olduğunu duyduk). Haydi, babanın hakkı için hoş, güzel bir söz söyle bakalım" demiş.

Bunun üzerine Mahtumkulu, babasına minnettarlık bildirip, "Babam, Devletmemmet Molla hakkı için" şeklindeki mısralarla biten şiirini söylemiş.

Devletmemmet:

“Aferin oğlum, sen babanı geçip kendi mertebene ulaşmışsın, yetmişsin. Serbestçe, çekinmeden şairliğine devam et” diye oğluna dua etmiş (Baymıradov, 1983, 31-32).

Efsanede Mahtumkulu'nun “Babam, Devletmemmet Molla hakkı için” şeklindeki mısralarla biten şiirinin nasıl yaratıldığı anlatılmaktadır. Bu açıdan efsanenin üstlendiği işlev açıklama yapmak, açıklık getirmek şeklinde düşünülebilir. Efsanede; Baba ve Oğlu (P233), Çobanlık (P412), Dua (V50), Formilistik Şiir (Z80) motifleri kullanılmıştır.

3.4. Mahtumkulu

Mahtumkulu padişahın köşkünde kendi ülkesini, halkını sevdiğini anlatır. Buna padişah sinirlenip:

-“Halkım, halkım, ne halkın var? Ne onda baş var, ne de ayak var!” dediğinde Mahtumkulu:

Yomut, Göklen, tasvip edip özünden

Çıksa ordu, önü ardı görünmez, şeklindeki mısraları okur (Baymıradov, 1982, 111).

Bu efsanede ise “Yomut, Göklen, tasvip edip özünden, Çıksa ordu, önü ardı görünmez” şeklindeki mısraların nasıl yaratıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Mahtumkulu'nun ülkesini, halkını ne kadar çok sevdiği de vurgulanmaktadır. Efsanenin işlevi açıklama yapmak, bilgi vermektir. Motif Index'e göre Harikulade Hünerler (F960), Padişah (P10) motifleri kullanılmıştır.

3.5. Mahtumkulu ve Geçersin Gelin Şiiri¹

Günlerin birinde gelin kızlar toplanıp, Mahtumkulu'nun insancılığını, ahlaklılığını methederler. Onların arasından bir hayâsız gelin bu sözlere aldırış etmeden:

-“Asıl Mahtumkulu şair beni görüp güzel şiirler yazıverse ne yaparsınız?” diyerek şairin yanına varır.

Gelinin giyiminden, duruşundan, gülüşünden, kaş oynatışından büyük mana çıkaran Mahtumkulu yüzünü aşağıya çevirir. Gelin, onun önünden ziynetlerini şakırdatarak bir o tarafa, bir bu tarafa geçer. Ne kadar uğraşsa da şair ona hiç aldırış etmez.

Mahtumkulu'nun daha yakınından geçmek isteyen gelinin uzun eteği, şairin yeni yazdığı, mürekkebi kurumamış eserine zarar verir. Bu hayâsız gelinin kaba hareketine şair çok sinir olur. Şair, yüzünü kaldırmadan oturduğu yerden “Geçersin Gelin” adlı şiirini yazar.

Yüzü ekmek gibi kızaran gelin dudağını ısırıp, gözü yaşlanıp çekip gider (Baymıradov, 1982, 132).

Efsanede “Geçersin Gelin” adlı şiirin nasıl yaratıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Mahtumkulu'nun ne kadar ahlaklı olduğuna da vurgu yapılmıştır. Açıklama yapmak, bilgi vermek işlevlerini üstlenen efsanede Harikulade Hünerler (F960), Hileli Oyunlar (K850), Akıllı Adamlar (J1110), Kibir Aşağılık Getirir (L400-L499) ve Formilistik Şiir (Z80) motifleri kullanılmıştır.

3.6. Mahtumkulu ve Dilberin Şiiri

Mahtumkulu'nun dükkânı hiç misafirsiz kalmamıştır. Bir gün bir gelin gül yakasının (gerdanlığının) üstüne kaş yaptırmaya gelir. Mahtumkulu onun gül yakasına kaş oturtmaya başlar.

O, aniden gül yakayı bırakıp yanındaki kalemi eline alıp bir şeyler yazmaya başlar. Bu durumu gören gelin:

-“Şair ağabey, niye acele ettiniz?” diye sorar. O zaman Mahtumkulu:

-“Geyiğim (kızım), bu uçan bir kuştur. Onu konduğu zaman tutmazsan kaçır gider, gül yakan ise hiçbir yere kaçmaz” diye cevap verir. Gelin o zaman:

-“O nasıl bir kuştur şair ağabey, görünen bir şey yok?” diye sorar.

Mahtumkulu geline, henüz mürekkebi kurumamış “Dilberin” adlı şiirini okur (Baymıradov, 1982, 132).

Efsanede “Dilberin” adlı şiirin nasıl yaratıldığı anlatılmış olup anlatı açıklama yapmak, bilgi vermek işlevine sahiptir. Ayrıca efsane metninden Mahtumkulu'nun esas mesleği hakkında da malumat sahibi olmaktayız ve bu da efsane türünün gerçeklik-inandırıcılık özelliği ile doğrudan bağlantılı olması açısından dikkate şayandır. Motif Index'e göre de efsanede Harikulade Hünerler (F960) ve Tüccar (P431) motifleri kullanılmıştır.

3.7. Ölüm Yastığında²

Mahtumkulu hastalanıp ölüm yastığında yatarken etrafındakilere bakarak:

¹ Efsanenin yer aldığı diğer kaynaklar; Meti Köseyev, *Mahtumgulu Hakkında Halk Rovayatlari*, Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1959, s. 53-54; Amanmırat Baymıradov, *Mahtumgulu Hakkında Rovayatlari ve Legendalar*, Aşkabat: İlim Neşriyat, 1983, s. 58-61 şeklindedir.

² Efsanenin yer aldığı bir diğer kaynak, Amanmırat Baymıradov, *Mahtumgulu Hakkında Rovayatlari ve Legendalar*, Aşkabat: İlim Neşriyat, 1983, s. 153 şeklindedir.

‐Beni dışarıya çıkarın” der. Şairin dostları, akrabaları onu usulüyle tutarak dışarıya çıkarırlar. O zaman Mahtumkulu eve arkasını verip oturur. Onun oturduğu yerden başı dumanlı duran kocaman dağlar, büyük küçük bayırlar, geçitler ve sonu gözükmeyen düzlükler görünür. Şair bir süre baktıktan sonra:

‐Seyredelim bu cihanı

Cihanda neler görünür

İskender’in, Cemşid’in yaptırdığı

Büyük binalar görünür” diye başlayan ‐Görünür” şiirini söylemiştir.

Sonra Mahtumkulu ‐şimdi eve götürün” der. Arkadaşları Mahtumkulu’nu eve götürüp onu yerine rahat bir şekilde yatırır. Sonrasında şair çok geçmeden vefat etmiştir (Köseyev, 1959, 38).

‐Görünür” adlı şiirin nasıl ortaya çıktığının anlatıldığı efsanede açıklama yapmak, bilgi vermek işlevleri vardır. Ayrıca söz konusu efsane vasıtasıyla Mahtumkulu şairin ölümü hakkında da malumat sahibi olmaktayız. Motifler açısından baktığımızda da efsanede Ölüm (E) ve Harikulade Hünerler (F960) motifleri kullanılmıştır.

3.8. Başa-Baş³

Bücnürt, Astrabat hanlarının askerleri yağmacılıktan kaçmakta olan halkı esir alıp giderler. O zaman Göklen tiresinden bir bayanın tek oğlu da esir düşer. O, Mahtumkulu ve arkadaşlarına:

‐Eğer ki oğlumun kilosu kadar para isteseler de verip alın” der. Mahtumkulu cesur yiğitlere danışır:

‐Bugün esirinizi kilosuyla alırsanız, yarın ne isteyecekleri belli olmaz, o zaman ne ile alacaksınız? Başka biriniz esir düşerseniz bundan daha da kötü olur.” der.

Yiğitler büyük bir istekle atlarına atlarlar. Mahtumkulu onlara liderlik eder. Onlar İran hanlarının askerlerinin üstlerine geceleyin saldırıp, değerli adamlarını esir alırlar. Sonra bunları takas edip bayanın oğlunu da kurtarırlar (Baymıradov, 1982, 135).

Efsanede Mahtumkulu adlı şairin akıllı ve cesur bir kahraman oluşu anlatılmaktadır. Açıklama yapmak, ders vermek işlevlerine sahip olan efsanede Yardımcı At (B401), Akıllı Adamlar (J1110), Hükümler ve Kararlar (M0-M99), Padişah (P10), Asker (P461), Esir Olma (R10), Çeşitli Kaçırmalar (R39) ve Esirlikten Kurtulma (R110) motifleri tespit edilmiştir. Efsane metninde Bücnürt, Astrabat, İran gibi gerçek mekânların yer alması efsanenin gerçeklik ve inandırıcılık özelliğini tasdik eder mahiyettedir.

3.9. Kudret

Günlerin birinde Kızılbaşlar Mahtumkulu’nu esir edip İran’a götürürler. Orada şairi bir odaya kilitleyip koyarlar. Ertesi gün bekçi gelip baktığında kapı açık duruyormuş. Şair ise elinde kâğıt kalemiyle çalışıp oturuyormuş. Bekçi:

‐Kapıyı başka birisi bana kötülük olsun diye açmış” diye düşünüp kapıya yeni kilit asmış.

Bekçi ertesi gün geldiğinde kapı yine açık duruyormuş. O, ‐kapıyı kim açıyor” diye Mahtumkulu’na sormuş.

O zaman Mahtumkulu:

‐Dışarıdan kilitleyip zahmete girmeyin, ben hiçbir yere gitmem, benim aslım Gerkez, Gıyışık Tiresindendir” demiş.

Bekçi o zamandan sonra şairi dışarıdan kilitlememiş. İldeşleri Kızılbaşlara mal mülk verip Mahtumkulu’nu esirlikten kurtarırlar (Baymıradov, 1983, 112).

Efsanede Mahtumkulu adlı şairin cesur, sadık ve kudret sahibi bir kahraman oluşu anlatılmakta olup açıklama yapmak, ders vermek işlevlerine sahiptir. Motif Ind’x’e göre metinde yer alan motifler ise; Olağanüstü İnsan (F500), Olağanüstü Hadiseler (F900), Kerametler (M300), Esir Olma (R10), Esirlerin Kapatıldığı Yerler (R40), Çeşitli Kurtarmalar (R122) şeklinde sıralanabilir. Söz konusu efsanede olağanüstü-fantastik unsurların diğer efsanelere göre daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Mahtumkulu saire halk arasında bir kutsiyet kazandırma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

4. Sonuç

Bütün halk bilimi ürünleri toplumsal yapı içerisinde belli bir işleve sahiptir, özellikle de kültürel devamlılığı sağlamada önemli bir rolü üstlenirler. Halk bilimi ürünleri kültür kurumlarının aktarılmasında ve güçlendirilmesinde ve bireylerin onlara uymasında hayati bir rol oynar (Bascom, 2005, 146). Efsaneler

³ Efsanenin yer aldığı diğer kaynaklar; Meti Köseyev, *Mahtumgulu Hakkında Halk Rovayatlari*, Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı, 1959, s. 36; Amanmırat Baymıradov, *Mahtumgulu Hakkında Rovayatlari ve Legendalar*, Aşkabat: İlim Neşriyat, 1983, s. 115 şeklindedir.

sözlü kültür vasıtasıyla nesilden nesile aktarılırken yeni nesile geçmişin hatıralarını hatta bir adım daha ileriye gidecek olursak tarihi gösterir. Toplumun hayatında derin izler bırakmış kişiler, hadiseler efsanelere konu olur ve toplum bu izleri olumlu ya da olumsuz şekilde, efsaneleri vasıtasıyla gelecek nesillere taşır.

Efsanelerin bir başka işlevi ise eğitim ve açıklayıcılıktır. Buna göre şahıslarla ilgili efsanelerde onların zekiliği, gücü, inancı, merhameti ya da gaddarlığı, hırsları, fikirleri, vb. hakkında bilgi vermek, olaylarla ispat etmek hedeflenir. Bu şahısların hayatını ve yaptıklarını araştırmakta, ona objektif değer vermekte halkın arasında anlatılan efsanelerin büyük önemi vardır. Biz efsanelerde verilen malumatlara göre, onların han-beylere, zenginlere, mollalara (hocalara) atfedilen keskin etkisine de, devrinin sosyal şekline de, şairlerin kendi aralarındaki ilişkilere de, bazı sırlı mısraların tarihine de şahit olabiliriz. Bu tür efsaneler bu şahısları genç kuşaklara öğretmeyi amaçlar.

Türkmenler arasında önemli bir yere sahip olan Mahtumkulu adlı şair hakkında da pek çok efsane yaratılmış olup bu efsaneler onun zekâsını, şiir yazma becerisini ve hayatının çeşitli safhalarını aydınlatması bakımından kıymetlidir. O, şiirlerinde sevgiye geniş yer vermiştir. Vatanperverlik, kahramanlık, sosyal meselelerle de ilgilenmiştir. Şair hakkında Türkmenler arasında yaratılmış efsaneler yukarıda zikredilenlerle sınırlı olmayıp daha pek çok efsane örneği mevcuttur.

Doğrudan şiir sanatı ile bağlantılı şairler-bahşılar ve tarihi şahısların bazılarının zekiliğini, dile hâkimliliğini anlatan efsanelerin esas amacı şiirin, söz yaratıcılığının ve şarkının yaratılışını ispat etmeye yöneliktir. İşlevle edebi özelliğın uyumluluğu, efsanelerde kullanılan şiirlerin yaratılış tarihine, onun içeriğinin gerçekliğine olan inancı arttırmıştır. Mahtumkulu hakkındaki efsanelerin çoğunda şiirlerin yaratılış, inandırıcı vakalar ile ispat edilmiştir. Bunu, onlarda kullanılan şiirlerin içeriği de tasdik etmektedir. Efsane içeriğinin şiirin yaratılış tarihiyle aynı olması sadece şiirin değil, efsanelerin anlatılışının da etkili ve inandırıcı olmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Bascom, W. R. (2005). Folklorun Dört İşlevi. Çev. Ferya Çalış. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Hzl. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Baymıradov, Amanmırat (1982). *Istoriçeskaya Evolyutsiya Turkmenskoy Folklornoy Prozi*. Aşkabat: İlim Neşriyat.
- Baymıradov, Amanmırat (1983). *Mağtımğulı Hakında Rovayatlar ve Legendalar*. Aşkabat: İlim Neşriyat.
- Baymıradov, Amanmırat (1992). *Rovayatlarda Tarıhı Şahslar*. Aşkabat: İlim Neşriyat.
- Berkeliyev, K. (1980). *Türkmen Halk Dörediciligi Boyunça Görkezici*. Aşkabat: İlim Neşriyat.
- Çobanoğlu, Özkul (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Mehmet (1997). *Dünyädaki Türkmenler*. Bursa: Furkan Ofset.
- Kılıç, Mehmet (1998). *Tarihüñ Yapraklarında Türkmenler*. Bursa: Furkan Ofset.
- Köseyev, Meti (1959). *Mağtımğulı Hakında Halk Rovayatlari*. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Şükürov, Nazar (1967). *Ezrayıl bilen Garip-Ertekiler, Rovayatlar, Yomaklar*. Aşkabat: İlim Neşriyat.
- Thompson, Stith (1955-1958). *The Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatının Motif Dizini)*. Indiana: Indiana University Press.
- Yazimov, O.; Balakayev, D.; İşangulyev, I.; Hocagulyev, B. (2008). *Edebiyat*. Aşkabat: Türkmen Devlet Neşriyatı.